

Gender en veiligheid in de openbare ruimte

Het thema veiligheid staat al decennia lang hoog op de publieke agenda. De inhoud van het debat is echter verschoven van een links, feministisch debat dertig jaar geleden naar een conservatief debat aan het begin van de eenentwintigste eeuw. Hoe komt het dat het veiligheidsdebat zo is verschoven?

JOOS DROOGLEEVER FORTUIJN

In de periode na de Tweede Wereldoorlog was er in Nederland een sterke seksesegregatie, zowel sociaal als ruimtelijk. Het traditionele gezin met een mannelijke kostwinner, een huisvrouw en (veel) kinderen vormde het dominante huishoudentype. Mannen verkeerden in de mannenwereld van economie en politiek, vrouwen bewogen zich in vrouwendomeinen die tot de reproductieve sfeer behoorden. Dit traditionele patroon veranderde in de jaren zestig. Steeds meer vrouwen begaven zich in openbare ruimten die door mannen werden gedomineerd: bedrijven, politieke ruimten, vrijetijdsmilieus en de straten en transportlijnen die deze ruimten met elkaar verbonden. Met het betreden van openbare ruimten werden vrouwen geconfronteerd met fysieke, sociale en symbolische barrières. Seksuele intimidatie vormde een belangrijk mechanisme waardoor de toegang van vrouwen tot openbare ruimten werd belemmerd. Uit de generatie die het traditionele patroon doorbrak is de tweede femi-

nistische golf voortgekomen. Een omvangrijke groep zelfbewuste vrouwen streed in de jaren zestig en zeventig voor economische zelfstandigheid en het recht op zelfbeschikking over het eigen lichaam. Het was een periode van acties en massale demonstraties. De slogan 'baas in eigen buik' gaf uitdrukking aan de eisen van vrouwen om hun eigen beslissingen te kunnen nemen in zaken als geboorteregeling en seksualiteit. De strijd om toegang tot de openbare ruimte was daar onderdeel van. Vrouwen moesten deze ruimte kunnen betreden zonder angst voor fysiek of seksueel geweld. Sociale veiligheid werd daarmee een belangrijk thema binnen de vrouwenbeweging. Ook de homobeweging voerde strijd tegen seksueel geweld en voor het recht om hun identiteit op het tonen van de seksuele identiteit in de openbare ruimte. De vrouwenbeweging voerde strijd op twee fronten: gericht op vrouwen en gericht op de samenleving als geheel. Overall in het land ontstonden domeinen die alleen voor vrouwen toeganke-

lijk waren, zoals vrouwenhuizen, -cafés en -boekhandels. De vrouwenbeweging deed er alles aan om vrouwen weerbaarder te maken. Zo werden in die tijd de eerste zelfverdedigingcursussen voor vrouwen en meisjes georganiseerd. Verder probeerden feministen de patriarchale structuren in de samenleving te doorbreken. Dit resulteerde bijvoorbeeld in de aanstelling van speciale vrouwelijke politiefunctarissen voor het bestrijden van seksueel geweld. Het thema sociale veiligheid was aanvankelijk een strikt feministisch item, maar is na enkele jaren deel gaan uitmaken van een algemeen debat. Linkse politici, ambtenaren, politiefunctarissen en justitiemedewerkers begonnen zich zorgen te maken over de toename van het aantal berovingen, diefstallen, gevallen van vandalisme en geweldsmisdrijven, waaronder geweld tegen vrouwen, meisjes en homoseksuelen.

De inspanningen van een coalitie van feministische en andere linkse groeperingen resulteerden eind jaren zeventig in sociaal veiligheidsbeleid. Amsterdam en de andere grote steden met een linkse meerderheid in de gemeenteraad liepen hierin voorop, maar al snel werd dit beleid overal in het land gevoerd. De Commissie Roethof werd ingesteld om de regering te adviseren over sociale veiligheidsvraagstukken. Het ministerie van Justitie publiceerde regelmatig onderzoeken over slachtofferschap en onveiligheidsgevoelens. Ook andere instellingen schreven rapporten over dit thema. Jaarlijks werd de Roethofprijs uitgereikt aan een gemeente die zich bijzonder had ingespannen op het gebied van sociale veiligheid. In veel gemeenten inspecteerden schouwgroepen de sociale veiligheid in de openbare ruimten en deden zij aanbevelingen voor verbetering. Nieuwbouw- en stadsvernieuwingsplannen werden getoetst aan de hand van lijsten met veiligheidscriteria. De vrouwenbeweging speelde een centrale rol in het opstellen van deze lijsten. De informele lokale 'vrouwen bouwen wonen'-groepen van feministische stedenbouwkundigen, architecten, planners, wetenschappers, ambtenaren, adviseurs en vrijwilligers uit bewonersgroepen en buurtactiecomités waren belangrijk. De meeste criteria hadden betrekking op interventies in de fysieke structuur en het stedenbouwkundige

(Foto J.P. Berentsen)

Parken zijn 's nachts 'no go area's' voor vrouwen.

ontwerp. Zichtbaarheid, veel (vlucht)wegen en uitgangen, kort gehouden groen, goede verlichting en het vermijden van donkere hoekjes of onderdoorgangen vormden de belangrijkste middelen om het gevoel van veiligheid te bevorderen. Tot ongenoegen van de milieubeweging zijn heel wat bomen gekapt en struiken gekortwiek. Sociaal veiligheidsbeleid werd geïnspireerd door Oscar Newman en Jane Jacobs. Newman benadrukte het belang van de fysieke structuur voor een 'defensible space', terwijl Jacobs de aandacht vestigde op de sociale dimensie en wees op het belang van functiemenging, diversiteit, activiteit en 'eyes on the street'. Kortom, het sociaal veiligheidsbeleid was in die periode een feministisch geïnspireerd beleid gericht op het weerbaar maken van vrouwen en het wegnemen van belemmeringen in de toegang tot openbare ruimten door middel van stedenbouwkundig ontwerp en fysieke maatregelen.

Het conservatieve veiligheidsdebat

Ook nu vormt veiligheid een belangrijk thema in het publieke debat, maar het debat is een conservatief debat geworden. Karakter en inhoud van het debat verschillen in drie opzichten van het debat van enkele decennia geleden: het debat is niet langer feministisch, het debat is gebaseerd op een gewijzigde opvatting over aard en functie van de openbare ruimte en het debat mondt uit in andere beleidsaanbevelingen dan in

het verleden. Tabel 1 geeft een overzicht van de belangrijkste verschuivingen die in het debat hebben plaatsgevonden. In de eerste plaats is er sprake van een verschuiving van een links, feministisch naar een rechts, niet-feministisch debat. In de jaren zeventig en tachtig was sociaal veiligheidsbeleid gericht op het beschermen en weerbaar maken van kwetsbare groepen: vrouwen, kinderen (vooral meisjes) en homoseksuelen. Het was duidelijk welke groepen potentiële slachtoffers waren, het was minder duidelijk wie potentiële daders waren. Bescherming van het lichaam, voorkomen van fysiek en seksueel geweld en bevorderen van gevoelens van veiligheid vormden het doel van het beleid. Tegenwoordig neemt de bescherming van bezittingen naast het beschermen van het lichaam een belangrijke plaats in. In het veiligheidsdebat is het volstrekt duidelijk wie de potentiële daders zijn, zoals uit de volgende citaten uit een onderzoek uit 2002 naar het functioneren van nieuwe winkelcentra van de Universiteit van Amsterdam blijkt. Managers, winkeliers en beveiligingsstaf benoemen de 'ongewenste elementen' als volgt: 'Weggooien van junks en daklozen', 'jongeren worden gewoon naar buiten verwezen', 'er loopt een zwerver rond of er zijn zeven kinderen verstopptje aan het spelen; dan loopt de bewaking naar hen toe en zegt: jullie gaan er uit of ik bel de politie om jullie eruit te zetten'. Minder duidelijk is welke groepen tegen deze daders moe-

ten worden beschermd ('gewone', respectabele mensen en hun bezittingen). In de tweede plaats heeft er een verschuiving plaatsgevonden in het perspectief op aard en functie van de openbare ruimte. Rond 1970 werden openbare ruimten vooral gezien als sociale ruimten. Openbare ruimten moesten toegankelijk zijn voor zoveel mogelijke verschillende groepen. Echte stedenbouw openbare ruimten moesten levendig gevarieerd, spannend en vol onverwachte gebeurtenissen zijn. Op dit moment zijn openbare ruimten vooral economische ruimten. Winkelcentra, vrijetijdencentra en stations zijn consumptiecentra waar mensen worden gestimuleerd om geld uit te geven. Mensen met afwijkend gedrag dat hinderlijk is voor economisch functioneren, worden in deze ruimten geweerd. In deze visie zijn openbare ruimten 'McDonalds': efficiënt, voorspelbaar en gecontroleerd. De verschillen in visie op de openbare ruimte gaan uiteraard gepaard met verschillen in de voorgestelde maatregelen. In de jaren zeventig en tachtig lag de nadruk op ingrepen in de fysieke structuur en het stedenbouwkundige ontwerp. Een goed ontwerp en doelmatig beheer en onderhoud zouden de veiligheid ten goede komen en mensen een veilig gevoel geven. Daarnaast achtten men informele sociale controle door buurtbewoners belangrijk voor de veiligheid in een buurt. Ontwerp en controle spelen ook nu een belangrijke rol, maar op een andere

Tabel 1. De verschuiving in het sociale veiligheidsdebat in Nederlands tussen 1970 en 2000

	1970-1980	2000
Sociale en politieke opvattingen	Links Feministisch Gericht op bescherming en weerbaarheid van kwetsbare groepen Tegen (seksueel en fysiek) geweld	Rechts Niet-feministisch Gericht op bescherming van 'doorsnee' groepen en bezittingen Tegen deviant gedrag
Opvattingen over de openbare ruimte	Openbare ruimte als sociale ruimte Reductie van sociale kosten	Openbare ruimte als economische ruimte Reductie van economische kosten
Beleidsaanbevelingen	Openstellen Verscheidenheid en levendigheid bevorderen	Buitsluiten Eenvormigheid en rust bevorderen
	Bescherming Preventie d.m.v. fysieke structuur en ontwerp Informeel controle Controle gericht op situaties	Bewaking Preventie d.m.v. bewaking en controle Formeel controle Controle gericht op gedrag

wijze dan twintig jaar geleden. Formele controle door politie en particuliere beveiligingsbedrijven en camerabewaking vormen de kern van het veiligheidsbeleid. Controle is vooral gericht op mensen met afwijkend en hinderlijk gedrag.

Ook de vormgeving van openbare ruimten is gericht op het buitensluiten van bepaalde groepen. In plaats van het aanbieden van veel ingangen en (vlucht)routen wordt tegenwoordig het aantal toegangen juist beperkt. Bankjes worden niet langer gemaakt om mensen uit te nodigen lekker te gaan zitten, maar om te voorkomen dat mensen op de banken gaan liggen en er hun tehuis van maken. Vaak ontbreken banken helemaal om te voorkomen dat ze in beslag worden genomen door zwervers en junks. Veiligheid is dus tegenwoordig een rechts geïnspireerd thema gericht op uniformering, uitsluiting en formele controle. De feministische uitgangspunten van dertig jaar geleden zijn volledig verdwenen.

Gender ontbreekt in veiligheidsdebat

Hoe kan de geschetste verschuiving in het sociale veiligheidsdebat worden verklaard? Twee maatschappelijke ontwikkelingen lijken in dit verband van belang te zijn: de groeiende diversiteit in de Nederlandse bevolking en de verschuiving van publiek naar privaat ondernemerschap in de ontwikkeling van openbare ruimten.

Op dit moment is de Nederlandse bevolking veel diverser samengesteld dan een kwart eeuw geleden, vooral als gevolg van immigratie. De aandacht gaat niet meer uit naar gender categorieën zoals vrouwen, meisjes en homoseksuelen, maar naar groepen van niet-Nederlandse herkomst. Verwijzingen naar rondhangende jongeren, junks of zwervers zijn impliciet of expliciet verwijzingen naar allochtonen. Niet alle jongeren worden als potentiële criminelen gezien. Vooral groepen donker gekleurde immigrantenjongeren worden gevaarlijk gevonden. Wie goed oplet, ziet dat de genderdimensie nog steeds aanwezig is. Het gaat namelijk niet om rondhangende jongeren, junks en daklozen in het algemeen. Het gaat om rondhangende jongens, terwijl ook junks en daklozen die voor overlast zorgen doorgaans mannen zijn. Het is daarom opvallend dat gender geen deel meer uitmaakt van het veiligheidsdebat.

(Foto J.P. Berentsen)

Veel vrouwen voelen zich onveilig in de openbare ruimte.

Ontwerp, uitvoering en beheer van openbare ruimten waren in de jaren zeventig overheidstaken. Winkels en vrijetijdruimten lagen aan straten of pleinen. De scheiding tussen openbaar en privé was duidelijk. Straten, pleinen en parken waren volledig openbaar en de overheid was verantwoordelijk voor onderhoud, beheer en toezicht. De moderne winkel- en uitgaanscentra kennen geen scheiding tussen openbare en privé-ruimten. De hele ruimte is door private ondernemers met winstoogmerk ontwikkeld en wordt door hen onderhouden, beheerd en gecontroleerd. Het is ook helemaal niet de bedoeling dat Jan en Alleman binnenkomt: deze centra richten zich op bepaalde groepen consumenten. Wie niet tot die groepen behoort, wordt geweerd.

In Nederland hebben feministen decennialang gestreden voor toegankelijkheid van openbare ruimten voor groepen die een minderheidspositie in de samenleving innemen. Op het hoogtepunt van de tweede feministische golf zijn ze daarin succesvol geweest. Nederland was één van de weinige landen waarin al in de jaren zeventig door de nationale en gemeentelijke overheden een feministisch geïnspireerd sociaal veiligheidsbeleid werd gevoerd. Die feministische invalshoek is inmiddels in Nederland volledig verdwenen. In het buitenland trekken feministische architecten, stedenbouwkundigen en planologen ten strijde tegen de privatisering en commercialisering, tegen controle en uitsluiting en tegen de uniformering in de openbare ruimte. Zij ontwikkelen ideeën voor stedelijke openbare ruimten die

wel veilig, maar niet saai, voorspelbaar en uniform zijn. In Nederland is het feministisch debat verstomd. Het lijkt er op dat na de vroege successen de fut er uit is. Het wordt tijd dat ook in Nederland groepen feministen komen die zich inzetten voor openbare ruimten die spannend, onverwacht, creatief, gevarieerd, aantrekkelijk én veilig zijn.

Joos Droogleever Fortuijn is sociaal geografe en als docent en onderzoeker verbonden aan de Afdeling Geografie en Planologie van de Universiteit van Amsterdam.

Literatuurselectie

- Hajonides, T. et al. (1987). *Buiten Gewoon Veilig*. Rotterdam: Stichting Vrouwen, Bouwen en Wonen.
- Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. New York: Vintage Books.
- Newman, O. (1972). *Defensible space; crime prevention through urban design*. New York: Collier Books.
- Wekerle, G. & C. Whytzman (1995). *Safe cities; guidelines for planning, design and management*. New York/London: Van Nostrand Reinhold.